

Vo chvíli, keď píšem tento text, som aj ja slúžkou inverzie - a aj vy, čitatelia, ste jej sluhmi.

(Nikto už nie je nevinný a ak aj nevinný je, tak ho to neospravedľňuje.)

Zo srbského originálu *Rat u Jugoslaviji: "Even better than the real thing"* (U2). In: Beogradski krug (Belegrade Circle, No 1-2/ 1995, s. 61-69 preložil *Andrej Kopčok*.

PREDRAG FINCI:

INTELEKTUÁL A VOJNA

Predrag Finci prednáša filozofiu na univerzite v Sarajeve. Venuje sa aj písaniu poviedok a je autorom viacerých článkov a kníh z oblasti filozofie a umenia.

Je vojna. Nič už nie je také ako predtým, nikto už nie je taký ako predtým. Svet sa topí v ničote; hmota v prachu a duch v prízraku. Je vojna. Možno si počas vojny uchovať rozum? Môže si počas nej ten, ktorého sme nazývali intelektuálom - a ktorý sa vtedy pýšil svojou integritou - zachovať svoju autonómnosť? A ak áno, v čom spočíva jeho heterómnosť?

Všeobecne panuje predstava, že intelektuál je človek, ktorý dokáže chápať a má schopnosť porozumieť. Podľa všeobecnej mienky riadi sa predovšetkým princípom rozumu, nie momentálnymi citmi alebo danou skúsenosťou. Intelektuála považujú za privilegovaného človeka, lebo sa spája s tým, čo je nehmotné, duchovné a ideálne. V určitom zmysle sa tak ocitá na druhej strane skutočnosti, vo vlastnom duchovnom svätostánku, ktorý ho chráni pred hrôzou každodenného diania. Naivní ľudia preto bývajú veľmi často prekvapení, keď v ňom spoznajú obyčajného, veľmi obyčajného človeka; akoby intelektuál ani nebol človekom medzi ľuďmi! O nič menej nie sú prekvapení tí, ktorí si zvykli vidieť v ňom ak nie nemravnú, tak aspoň podozrivú osobu s nejasnými úmyslami. Jedni i druhí majú aspoň trochu pravdy - chápu, že v intelektuálovi možno poznať osobitosť každého jednotlivého osudu. Život intelektuála je zvýrazneným prototypom každého života. Tak je to v časoch pokoja a tak je to aj vo vojne. Svojím duchovným a mravným správaním, konaním a existenciou dokáže intelektuál stvárniť a artikulovať každé teoretické stanovisko a praktický postoj. Okrem toho by si na rozdiel od svojich nevzdelaných spolubratov mal uvedomovať dôsledky svojich duchovných a praktických aktivít. Preto v každej chvíli - a vo vojne osobitne - by mal byť intelektuál zodpovednejší ako hocikto iný. Žiaľ, niekedy je naopak iba perfídnejší. Pritom je často skutočným odborníkom v zahaľovaní svojej skutočnej tváre, majster v maskovaní. Doženie ho k tomu niekedy bieda, a inokedy zase jeho vlastná povaha; v oboch prípadoch je jeho cieľom zostať nedotknuteľný, nepošpinený a vznešený. Na jeho vlastné prekvapenie ho však prezrádzajú jeho skutky. Tak ako inokedy aj vo vojne sme tým, čo robíme. Aj v takej situácii sa intelektuál predovšetkým snaží zostať tým,

čím je. Možno sa nedokáže stať vodcom, môže však odolať tomu, aby sa dal viesť. Medzi defetizmom a exaltáciou sa snaží zachovať si dôstojnosť, mravnú hodnotu a intelektuálnu autonómiu. Vyhýba sa vojnovým výzvam, lebo vie, že každé násilie je v podstate negáciou života, tvorby a individua. Usiluje sa zachovať si mieru a odstup a dokazuje, že jeho otrasy, moc, svet - to všetko v ňom existovalo (a v ňom sa aj zachovalo) omnoho skôr ako v jeho prostredí. "Moja vojna je vo mne," presvedčuje intelektuál, hoci takémuto stoicizmu sotva dokáže sám uveriť. Jeho svet sa rúca z každého hľadiska. Logika vojny je zároveň aj vojnou proti logike. Vo vojnovom šialenstve nemôže nikto zostať nedotknutý. Vojna sa stáva monštruóznou "mierou všetkých vecí" - a to aj samotného intelektuála, ktorý vie, že žiadna vojna nie je "jeho" vojnou a že aj jeho samotného vojna často modifikuje. Možno si ju ani neželal, ani nevymyslel, vojna si však "vymýšľa" svojich intelektuálov. A o takých nám tu ide.

(Počúvam akúsi zahraničnú rozhlasovú stanicu; relácia o kultúre; počúvam slová, zmysel ktorých sa nám vzdialil, slová, na zmysel ktorých zabúdam. Niet sa čo čudovať: jednu chvíľu si nemôžem spomenúť ani na význam slova "paradajka".)

Intelektuál sa oprávnenne domnieva, že vďaka povahe svojej práce je jediný, kto dokáže smerodajne hovoriť o sebe samom. Umožňuje mu to jeho schopnosť introspekcie, kritické vedomie a vrozený skepticizmus. Vďaka jeho obozretnosti ho však rôzni "ľudia činu" považujú obyčajne za zbabelca. Osobitne vo vojne, v ktorej sa nadovšetko cení hrubá sila a fyzické hrdinstvo. Partizánski ideológovia nikdy neprepáčili Krležovi, že sa na vojne nezúčastnil aj fyzicky, hoci tento veľký spisovateľ a ešte lepší polemik písal v centre Záhrebu *Chválu bláznovstva (Pohvala ludosti)*, jeden z najostrejších hanopisov na všetky formy nacizmu a totalitarizmu. Intelektuál váha, lebo ochraňuje to jediné, čo má: svoju duchovnú substanciu. Jeho hrdinstvo je predovšetkým duchovné. Snaží sa ešte vynášať samostatné sudy a koná v súlade so svojou intelektuálnou čťou. Ak je dôsledný, aj počas vojny hovorí to, čo tvrdil v časoch mieru. Taký intelektuál sa neprispôbuje okolnostiam, ale riadi sa svojim tvorivým a mravným imperatívom. Ak však tvrdí, že počas vojny je pacifistom, alebo - čo je ešte horšie - že je neutrálny, stáva sa terčom všetkých "bojujúcich strán". Účastník vojny totiž nemôže nikomu dovoliť, aby zostal vo vojne nepošpiny. Všetci musia byť nejako mobilizovaní, každý si musí pošpiniť ruky v boji za svetlé víťazstvo, aby sa zajtra nemohol stať žalobcom. Preto sa od každého žiada, aby sa "zaradil", aby jasne a zreteľne vyslovil svoje presvedčenie a aby konečne a neodvolateľne "zaujal stanovisko". Vo vojne musia byť všetci "zariadení".

Na výzvu, aby sa vo vojne angažovali intelektuálne, odpovedajú intelektuáli rôzne. Jedných "mobilizovali násilne" a oni súhlasili, aby sa tak vyhli väčšiemu nátlaku. Iní sa "hlásia dobrovoľne", aby ich nevyslali na front. Sú aj takí, čo predstierajú "vlastenectvo" a v podstate sú iba sofistickým variantom žoldnierov iného typu. K nim má blízko ten, kto k tej "pravej strane" pristupuje s nádejou, že kapitalizáciou svojho a cudzieho nešťastia dosiahne nejaký "duchovný vojnový zisk". Nechýbajú ani takí, čo sa riadia slepou nenávisťou, túžbou po udavačstve a pomste. V protiklade k nim stojí mravná osobnosť, ktorá počuje vnútorné volanie a ozýva sa, pretože už nedokáže znášať

utrpenie a nespravodlivosť. Iba taký človek dokáže vysloviť celú tragiku vojny a preniknúť k "jadru temna".

Svojou intelektuálnou angažovanosťou z "povinnosti" sa intelektuál podobá vojakovi. V žiadnom intelektuálnom úsilí nesmie bezpochyby chýbať trpezlivosť, obetavosť, disciplinovanosť a určitý utilitarizmus. Keď sa však tieto vlastnosti zapriahnu do služieb útočnej angažovanosti, výsledkom takejto "obrany slobody duchom" býva spravidla pamfletizmus, ktorého agitačnú povahu naplnia raz apelačný, raz vojenský, a inokedy zasa martýrsky obsah. Z každého takéhoto výroku sa ozýva rázny pochodový rytmus, prenikavé tóny trubiek a hrdinské výkriky. Nad všetkými veje zástava víťazstva. Takýto intelektuálny výbuch "besu a zúrivosti" znamená viac ako zrozumiteľný výrok ktoréhokoľvek rozumného človeka, ktorý aj proti vlastnej vôli padol "do zajatia" vojny, človeka, ktorý si v podstate ani neželá nič iné ako obhájiť svoje základné právo na slobodu, znamenajúce oslobodenie od násilia, vnútorného utrpenia a násilnej smrti, na slobodu, ktorú počas vojny treba jednoducho vybojovať. Preto sa nemožno čudovať, že básnik, len čo pocíti, že mu slová nestačia, siaha po puške, aby sa postavil proti skaze, ktorá zatienila ľudskú dôstojnosť. Intelektuál tak koná vtedy, keď je "bojovník", aj vtedy, keď sa rozhodne pre "zbabelý stoicizmus". Medzi týmito "zbabelými stoikmi" nachádzame žiaľ aj takých, čo stoja mimo a hrdinsky vyzývajú do boja, ale ešte častejšie tých, čo vlastným intelektuálnym správaním dokazujú, že aj uprostred kataklizmy možno stále existovať v súlade s ľudskou dôstojnosťou.

(Autor spisov, ktoré nikto nečítal, sa oborí na vojnovej tlačovej konferencii na svojich kolegov. Obdivovateľ totalitarizmu by svoje prehraté polemiky dokončil najradšej vraždou svojich oponentov.)

Vojnoví psi sa zhlukujú rýchlo a intelektuálni za nimi o nič nezaostávajú. Medzi nimi sú najhlučnejší rôzni psychopati, okrajoví a neúspešní tvorcovia. Počas vojnového prevratu čhajú na príležitosť, aby mohli nastúpiť na miesta dovtedy "osvedčených hodnôt" a "autorít", ktoré boli predtým pre nich nedosiahnuteľné. Títo prisluhovači ničia vo svojom "vlasteneckom" hneve všetko, čo sa im stavia do cesty, aby sa inštalovali ako nová nedotknuteľnosť. Sú to pravoverní vyznávači moci, authority a násilia. Radi sa stávajú propagandistami, štváčmi a donášačmi. Najvzácnejším terčom sú pre nich pritom ich vlastní kolegovia. Títo "pocitívni intelektuáli", "proklamovaní vlastenci" a "štátni spisovatelia" zrádzajú "spravodlivý boj" ako prví, ak vytušia, že ich ochranca vojnu prehráva. V polčase zápasu bezostyšne prezliekajú dresy a vždy sa ocitajú na strane víťazov, kam "vždy patrili". V skutočnosti nadovšetko nenávidia intelektuálov, lebo im sa nikdy nepodarilo stať sa intelektuálmi. Ich však dokonca nikto ani nenávidí. "Šašo mocných" a "terč posmechu múdrych" si nezaslúži ani len opovrhnutie.

Po ich boku kráča ten, ktorého opanovala nahromadená a často zakryvaná nenávisť. V túžbe po pomste je tento hlásateľ ničenia na svoju nenávisť dokonca hrdý. Tento intelektuál - svojím založením nespokojný a bez vlastnej sebarealizácie - je úspešnejší skôr ako podpaľač než ako záchranca. Je nebezpečný, lebo dokáže artikulovať nenávisť a vymyslieť alibi zločinu. Neprekáža mu v tom ani jeho nabíľňované vzdelanie: na pochopenie Kantovho mravného imperatívu nestačí, že ho človek dokáže

reprodukovat'; poznaním sa stáva iba to, čo je uchopené zvnútra, čo je pochopené tak, že sa stane súčasťou nášho vlastného mravného správania, že sa stáva našim vnútorným, intímny imperatívom. A kým hlúpy človek sa vo vojne môže stať "nanajvýš" vrahom, inteligentný človek je vinný o to viac, že chápe dôsledky svojho činu a že dokáže degenerovať na plánovača všeobecného vraždenia. Takýto človek tvrdí, že sa správa podľa "zákonov srdca" a argumenty pre svoje tvrdenie nachádza v sebe samom. Najmä vtedy, keď nenávidí. Neexistuje fakt, ktorý by jeho slepú vieru dokázal odzbrojiť. Tvrdí, že zlo je vždy v Inom, že odlišnosť znamená smrť, a nevidí, že v nenávisti je so svojim nepriateľom jedno a to Isté. V noci idealizovanej nenávisti "sú všetky kravy čierne".

(Známy mysliteľ narýchlo navštíví zbúrané mesto, obeduje v hoteli Holiday Inn a cestou domov napíše pre noviny s vysokým nákladom dojímavú reportáž o meste, v ktorom neexistuje nič okrem lásky a smrti. Myslí si, že to musel napísať, lebo je "svedomím ľudstva".)

Svedomie ľudstva? Táto definícia intelektuála je trochu megalomanská a rozhodne nadsadená. Napokon pochybujem, že intelektuál je človek "zasahujúci do vecí, ktoré sa ho netýkajú", najmä ak mu neprinášajú žiadny úžitok. Omnoho častejšie je "verejným činiteľom" so sklonom k istej duchovnej prostitúcii a manipulácii. Ak je pravda, že je pobúrený a že ho svedomie núti, aby začal hovoriť, ako sa mu potom darí zamlčať toľko vecí? Vojna v Sudáne však nie je "v móde". Vojna v Bosne sa ho týka vlastne iba natoľko ako predavača jeho kníh: téma je stredobodom záujmu médií, predáva sa, a to treba využiť. Host' vlastne ani nespolicíti, ani nie je osudovo spätý so skutočnými hrôzami svojich úbohých hostiteľov. Pomáha mu v tom aj balkánska masochistická pohostinnosť, riadiaca sa základným pravidlom, že sa host' má za každú cenu cítiť príjemne. Vždy ho prijímajú v najkrajšej izbe, predkladajú mu všetko, čo majú, skrývajú pred ním "špinavú bielizeň", a to všetko v nádeji, že na host'a urobia "dobrý dojem". Ak je taký host' trochu perverzným pozorovateľom, bude sa dokonca kochať v mukách trpiteľov. Bude tvrdiť, že to, čo videl, je hrozné, bude vychvaľovať hrdinský duchovný a iný odpor a nechtiac tak bude podporovať tvrdenie, že aj na hrôze je čosi dobré, že ani smrť nie je taká strašná, ako ju vidí umierajúci. Aj napriek pocitu hlbokkej solidarity s obeťami násilia bude naďalej privilegovaným pozorovateľom. Ak bude naopak pri výklade svojich svedectiev nezaujatý, zo všetkých strán ho budú obviňovať z "neobjektívnosti" a "neznalosti". Preto bude obozretne tvrdiť, že jeho referát je iba fragmentom obrazu všeobecnej hrôzy. Uvedomuje si, že aspoň tak sa môže dovolávať zastavenia úplnej kataklizmy. To je všetko, čo môže urobiť, nič viac. Dejiny už dávno dokázali, že by im bolo jedno, aj keby všetky deti na tomto svete smutne plakali...

(Rozvrátená krajina, rozvrátená duša... Rozmýšľam len o máločom, takmer nič neočakávam a nič neplánujem. Zostalo mi ešte trochu viery. Boh by bol veľký, aj keby neexistoval.)

Mnohí vidia vo vojne príležitosť na to, aby si vybojovali svoje "miesto v dejinách". Vo chvíli búrlivých historických premien - uvažuje takýto človek - je každé gesto

významné už tým, že vzniklo v období významných udalostí. Nedokážu tomu odolať ani mnohí intelektuáli. "Možno nie som veľký svojím dielom, budem však veľký aspoň tým, že som bojoval za spravodlivú vec", hovorí istý spisovateľ. Ak bude mať šťastie a prežije na strane víťazov, svoje "zasluby" bude znásobovať dovtedy, kým sa nepriblíži k istému pomätencovi, ktorý deti z našej ulice rozveseľoval rozprávaním o tom, ako "osobne porazil súdruhov Hitlera a Mussoliniho". Jeho príklad nasledujú mnohí, ktorí pozorne dohliadajú na to, aby ich prínos zapísali do zoznamu historických zásluh. Veria, že sú obeťami, objektívnymi svedkami a budúcimi víťazmi súčasne. V tomto protirečivom presvedčení ich podporujú intelektuáli, ktorí prijali s nadšením pravdu vojnovnej ideológie a podriaďujú jej svoje intelektuálne stanovisko. Vo vojne, v ktorej sa dokonca aj rozumnosť môže vysvetľovať ako nepriateľský čin, netreba príliš rátať s mierou a pravdou. Je však na intelektuálovi, aby sa aspoň vyhýbal prázdny vyhláseniam a výzvam na všeobecnú deštrukciu. Musí čeliť všeobecnej deštrukcii, najmä ak sa mu zdá, že mu prináša prospech. Nesmie sa dať podplatiť v žiadnom ohľade. Musí sa vyhýbať akémukoľvek vojnovému zisku. Počas vojny sa človek pohybuje bez masky, nechráni ho jeho spoločenská prestíž ani inštitúcie, nemá žiadne ilúzie. Vo vojne sa drasticky prejavuje povaha človeka. Ani intelektuál nie je v tomto ohľade výnimkou. Akademické otázky sa stávajú pre neho konkrétnymi "životnými otázkami". Keď ho okolnosti donútia, aby sa na vojne zúčastnil, urobí to iba preto, že sa rozhodol brániť elementárnu hodnotu ľudskej existencie, lebo základné právo na život je vyššie ako každá "ušľachtilá idea", najmä idea, ktorá človeka vydáva napospas ničivým silám. Ohrozenie ženie človeka k rozhodnutiu. A keď sa intelektuál rozhodne pre obozretné mlčanie, môže ešte dúfať, že sa mu raz naskytne príležitosť pomenovať presne to, čo zakúsil pri stretnutí s holou existenciou. Keď opäť prehovorí, bude rozprávať o tom, čo už nemôže zamlčať. Ak nechce zostať bez tváre, musí aj vo vojne existovať v súlade so svojou intelektuálnou cťou. Preto jeho reč nesmie ani utešovať, ani klamať. Nech by bola akákoľvek trpká, musí byť vždy rečou o slobode. A tomu musí byť primerané aj intelektuálovo gesto. Pritom musí starostlivo dbať na to, aby sa v boji za slobodu ako takú nestal opäť bojovníkom za slobodu, ktorú si želajú ideologickí a vojenský vodcovia. Ich "sloboda" je totiž novou formou zotročovania... A vtedy intelektuál bude musieť nastúpiť do novej, tentoraz metaforicky pochopenej vojny. Aj v nej sa však ocitne zoči-voči najrôznejším nebezpečenstvám.

Zo srbského originálu *Intelektualac i rat*. In: Beogradski krug/Belgrade Circle, No 1-2, 1995, s. 70-74 preložil Andrej Kopčok.